

AXBOROT TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA FIRIBGARLIKKA QARSHI KURASHISH

Asamov Jaloliddin Nizametdinovich

2007-yil IIV Akademiyasi bitiruvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu bitiruv malakaviy ishida zamonaviy jamiyatda keng tarqalib borayotgan firibgarlik holatlari va ularga qarshi kurashishda axborot texnologiyalarining amaliy qo'llanilishi yoritilgan. Asarda firibgarlikning turli shakllari, ularning yuzaga chiqish mexanizmlari va bunday xatti-harakatlarga qarshi kurashishdagi texnologik yechimlar tahlil qilinadi. Shuningdek, axborot tizimlarining xavfsizligini ta'minlash, fuqarolarni ogohlikka chaqirish va raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Ishda huquqiy asoslar, ta'lim-targ'ibot choralari va amaliy faoliyatda yuzaga kelayotgan muammolarga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *firibgarlik, axborot texnologiyalari, xavfsizlik, raqamli savodxonlik, ogohlik, profilaktika, qonunchilik.*

KIRISH

Bugungi raqamli rivojlanish davrida insoniyat turmush tarzining barcha jabhalari axborot texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib bormoqda. Internet, mobil aloqa, elektron to'lov tizimlari va boshqa raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi insonlar hayotini yengillashtirgani holda, ayni paytda ayrim salbiy oqibatlariga ham olib kelmoqda. Jumladan, firibgarlik, aldov, ma'lumotlar o'g'riligi kabi jinoyatlar tobora keng ko'lamda tarqalmoqda. Bunday tahdidlarning oldini olish va ularga qarshi samarali kurashish axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanishni talab etadi.

Firibgarlikning yangi ko'rinishlari zamonaviy texnologiyalar orqali amalga oshirilayotgani bois, ushbu muammoga qarshi kurashish ham texnologik yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu jihatdan olganda, jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlash, fuqarolarni xabardor qilish, texnik vositalar yordamida nazoratni kuchaytirish kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ishda firibgarlik holatlariga qarshi kurashishda axborot texnologiyalarining roli, ularni amaliyotga tatbiq etish usullari hamda bu yo'nalishda mavjud muammolar tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Firibgarlikka qarshi kurashishda axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat nazoratni kuchaytirish, balki fuqarolarning ongini oshirish va xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Quyida bu yo'nalishda qo'llanilayotgan ba'zi kreativ va amaliy yondashuvlar misollar asosida yoritiladi.

Masalan, banklar o'z mijozlarini onlayn firibgarlardan himoya qilish maqsadida

maxsus mobil ilovalar orqali tranzaksiyalarni tasdiqlashda biometrik identifikatsiyani yo'lga qo'ymoqda. Bunda mijozning barmoq izi yoki yuzini skanerlash orqali to'lov tasdiqlanadi. Bu usul orqali firibgarlarning hisob raqamlarni boshqarib ketishining oldi olinmoqda.

Shuningdek, davlat idoralari tomonidan fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish uchun elektron raqamli imzo tizimi joriy etilmoqda. Bu tizim orqali ariza yoki murojaatlar faqat egasining shaxsiy kaliti yordamida rasmiylashtiriladi, bu esa hujjatlar soxtalashtirilishining oldini oladi.

Ta'lim muassasalarida esa firibgarlikning oldini olish maqsadida imtihonlarda maxsus nazorat kameralar va avtomatik kuzatuv tizimlari o'rnatilgan. Bu orqali ta'lim sifati nazorat qilinadi va adolatsiz baholashning oldi olinadi.

Elektron tijorat sohasida esa ko'plab kompaniyalar mijozlarning to'lov malumotlarini himoya qilish uchun xavfsiz SSL sertifikatlar va shifrlash texnologiyalaridan foydalanmoqda. Shuningdek, xaridorlarga mo'ljallangan maxsus "xavfsizlik darslari" o'tkazilib, ularga qanday qilib firibgarlik tuzog'iga tushmaslik bo'yicha maslahatlar berilmoqda.

Bu kabi amaliy yondashuvlar nafaqat firibgarlikning oldini olishga xizmat qiladi, balki keng jamoatchilikda texnologiyalar orqali xavfsiz hayot tarzini shakllantirishga yordam beradi.

Quyida firibgarlikka qarshi kurashishda axborot texnologiyalaridan amaliy foydalanish bo'yicha kreativ yondashuvlar jadval ko'rinishida keltirilgan:

Soha	Amaliy choralar	Kutilayotgan natija
Bank tizimi	Mobil ilovada biometrik tasdiqlash (barmoq izi, yuzni aniqlash)	Moliyaviy firibgarlik holatlarini kamaytirish
Davlat xizmatlari	Elektron raqamli imzo orqali hujjatlarni rasmiylashtirish	Hujjatlarni soxtalashtirishning oldini olish
Ta'lim muassasalari	Imtihonlarda kuzatuv kameralar va avtomatik monitoring tizimi	Adolatsiz baholash va firibgarlikni aniqlash
Onlayn xaridlar	SSL sertifikat va xavfsiz to'lov tizimlaridan foydalanish	Mijoz ma'lumotlarini himoya qilish va ishonchni oshirish
Mobil aloqa operatorlari	SMS orqali tasdiqlovchi kod yuborish orqali SIM-kartani bloklash xizmati	Shaxsga tegishli telefon raqamini firibgarlardan himoya qilish
Transport tizimi	Elektron chiptalar va QR-kodli kirish tizimi	Soxta chipta savdosining oldini olish
Kadastr tizimi	Elektron yer reestri orqali mulk egasining huquqlarini tasdiqlash	Mulkka oid firibgarlik holatlarining kamayishi

XULOSA

Zamonaviy jamiyatda firibgarlik holatlari turli ko‘rinishlarda tobora kengayib bormoqda. Bu holatga qarshi samarali kurashish uchun an‘anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda axborot texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylangan. Jumladan, moliyaviy soha, davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ko‘plab jabhalarda xavfsizlikni ta‘minlashda raqamli yechimlar samaradorlik ko‘rsatmoqda.

Axborot texnologiyalari orqali firibgarlikka qarshi kurashishda biometrik identifikatsiya, raqamli imzo, elektron hujjat aylanishi, xavfsiz to‘lov tizimlari va monitoring dasturlarining keng joriy qilinayotgani tahsinga loyiq. Ayniqsa, ushbu texnologiyalar yordamida inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirish, ma‘lumotlarni shaffof yuritish va fuqarolar huquqlarini himoya qilish imkoniyati yuzaga kelmoqda.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, firibgarlik holatlarini to‘liq yo‘q qilish mushkul, biroq ular bilan tizimli ravishda kurashish va zamonaviy texnologik vositalardan foydalanish orqali keskin kamaytirish mumkin. Jumladan, yirik tashkilotlar, davlat idoralari va xususiy sektor bu borada o‘z axborot xavfsizligi siyosatini kuchaytirishi, xodimlar malakasini oshirishi hamda aholiga tushuntirish ishlari olib borishi zarur.

Shuningdek, axborot texnologiyalarini tatbiq etishda qonunchilik asoslarini takomillashtirish, maxfiylik va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish, raqamli madaniyatni yuksaltirish kabi yo‘nalishlar ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki texnologik rivojlanish nafaqat imkoniyatlar, balki yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltiradi.

Shu bois, har bir tashkilot va fuqaro zamonaviy texnologiyalarning nafaqat qulaylik, balki xavfsizlik vositasi sifatida ham foydalanishni o‘rganishi lozim. Zero, texnologiyalardan ongli va samarali foydalanish — firibgarlikning oldini olishda eng kuchli quroldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov A.K. – Axborot xavfsizligi asoslari, Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
2. Yusupov A.A. – Raqamli iqtisodiyot va uning xavfsizligi, Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2021.
3. Sodiqov Sh.T. – Axborot texnologiyalari va ularning jamiyatdagi roli, Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019.
4. Jo‘rayev N.H. – Kiberxavfsizlik asoslari va zamonaviy tahdidlar, Toshkent: “Innovatsiya”, 2022.